

Poetik leksika: məcaz zərifliyi və orijinal obrazlaşdırma vasitəsi (epitet)

Babayeva Mələhət
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ADPU, Ədəbiyyat kafedrasının baş müəllimi
e-mail: milababayeva@mail.ru

Xülasə

H.Cavidin gerçəkliyə fəal reaksiyası, sözün dürüst mənasında, yaradıcılıq psixologiyası, işlətdiyi hər bir dil işarəsində özünü hiss etdirir. Onun sənətkarlıq manerası, estetik zövq və intuisiyası yaradıcılığının bütün sferalarında fəal mövqe tutur. Bütün təsvir və ifadə vasitələri H.Cavidin qələmində az qala mükəmməl sistem, poetik postulat səviyyəsinə qaldırılır. Böyük bədii təfəkkür sahibinin yaradıcılıq potensialı və enerjisi məcazlar sisteminin kamilliyində güclü estetik düsturlar, formullar yaradır. Bədii düşüncələr heyrətamiz şəkillərə düşür və bütün hallarda şeir poetikasının mükəmməl qanunlarına əsaslanır. Məhz bu keyfiyyətlər ulu sənətkara ədəbiyyatımızda orijinal şedevrlər yaratmaq imkanları qazandırmışdır.

Açar sözlər: leksika, obraz, epitet, məcaz, poetik

Поэтическая лексика: метафорическая эlegantность и средства оригинальных изображений (эпитет)

Бабаева Малахат Рамиз гызы
Доктор философских наук по филологии
АГПУ, старший преподаватель кафедры литературы
e-mail: milababayeva@mail.ru

Резюме

Активная реакция Х.Джавида на действительность в прямом смысле этого слова отражается в философии творчества, в каждом используемом им языковом знаке. Его художественный стиль, эстетический вкус и интуиция занимают активную позицию во всех сферах творчества. Все средства описания и выражения пером Х.Джавида возведены до уровня почти совершенной системы, поэтического постулата. Творческий потенциал и энергия великого художественного

мыслителя создают сильные эстетические формулы и формулы в совершенствовании системы метафор. Художественные мысли создают удивительные картины и во всех случаях основаны на совершенных законах поэтики. Именно эти качества дали возможность великому художнику создавать оригинальные шедевры в нашей литературе.

Ключевые слова: лексика, образ, эпитет, метафора, поэтика.

**Poetic lexico: metaphorical elegance and the means of original images
(epithet)**

Babayeva Malahat Ramiz gizi
Doctor of Philosophy in Philology
ASPU, Senior Lecturer of the Department of Literature
e-mail: milababayeva@mail.ru

Summary

H. Javid's active reaction to reality in the literal sense of the word is reflected in the philosophy of creativity, in every linguistic sign he uses. His artistic style, aesthetic taste and intuition are active in all areas of creativity. All means of description and expression by the pen of H. Javid have been raised to the level of an almost perfect system, a poetic postulate. The creativity and energy of the great artistic thinker create strong aesthetic formulas and formulas to perfect the metaphor system. Artistic thoughts create amazing pictures and in all cases are based on the perfect laws of poetics. It is these qualities that enabled the great artist to create original masterpieces in our literature.

Keywords: lexico, image, epithet, metaphor, poetic

Aktuallıq. H.Cavidin enerjili və dinamik yaradıcılıq potensialı ona görə cəhanşümlü, yüksək ideyalı və bəşəri əsərlər yaratmışdır ki, onun fitri istedadı dilin ən dərin qatlarına nüfuz etməyi bacarmışdır. Dildən faydalanma orijinal fərdi üslubun meydana gəlməsini stimullaşdırmışdır. Əsərlərinin dili göstərir ki, H.Cavidin yaradıcılıq psixologiyası fəvqəladə stixiyadır. Onun bənzərsiz yaradıcılığı, dildən faydalanma özünəməxsusluğu heç bir qəlibə, düstura sığmayan prosesdir. Onun üslubu zəngin bədii düşüncəsinin, dinamik təfəkkürünün, idrak potensialının məhsuludur. Həyat və sənət prinsiplərinə sədaqəti onun üslubunda əks olunmuşdur. Odur ki, H.Cavidin obrazı canlandırmaq üsulu, ifadə özünəməxsusluğu onun bütün düşüncələrini fikir enerjisinə çevirə bilmişdir.

H.Cavidin əsərlərində işlənən bütün ədəbi–bədii vasitələr birləşərək sistem yaradır, sistem daxilində obrazlı sözlər də monolit faktura təşkil edir ki, bu da ideyanın daha aydın ifadəsinə kömək edir. Məcəzi sözlərin orijinallığı göstərir ki, H.Cavid sözçülükdən uzaq sənətkardır. Onun şeirlərində yekrəng,

yeknəsəq, basmaqəlib məcazi söz birləşmələri demək olar ki, yoxdur. Onun qələmi insan ruhunun qəbul edə biləcəyi məcazlardan ustalıqla istifadə edərək möhkəm bədii sistem yaradır.

H.Cavidin dilində bütün sözlər poetik səciyyəlidir. Məcəzin hər bir növü H.Cavidin üslubunda geniş estetik zənginliyə, rəmz keyfiyyətlərinə malikdir. Məcəziləşdirilərək işlədilən sözlər obrazlı lövhələr yaratmaqla bərabər, öz təzəliyi və tərəvəti sayəsində təsvir obyektinin ən mühüm ştrixlərini qabarıq şəkildə səciyyələndirir. O da diqqətdən yayınmır ki, məcazların başlıca məziyyəti yüksək məzmunun mükəmməl forma ilə vəhdət təşkil etməsindədir. Onların şairanə keyfiyyəti və obrazlılığı emosional gərginliyə də təsir edir, müəllifin təlqin etdiyi ideya ilə, şeirin qayəsi ilə uyğunlaşır.

Ulu sələflərinin yolunu, zəngin ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən H.Cavid sözün ifadə imkanlarından forma yeniliyində, onun nizamlı təşkilində yararlanır. Ədəbi fikrin və ədəbi dilin təbiətinə nə qədər yaxın olsa da, arxaik formalardan uzaqlaşır, novatorluq xatirinə yeni deyim formalarına daha meyilli olur. Onun dilindəki çoxsaylı epitetlərin əksəriyyəti bədii kəşf kimi səslənir. Bu üsulla H.Cavid öz lirikasının dilini müxtəlif imkanlı üslubi materiallarla, konkret desək, bədii təyinlərlə təchiz edir. Leksik-frazoloji nümunələrin cəmləşdiyi mətnlərdə yeni səslənən, tərəvəti ilə fərqlənən epitetlər axtarışlarına girir. Bədii fakta hansı psixoloji baxımdan asılı olaraq epitetlərdə ideyaya uyğun spesifik üslubi boyalar kəsb edir.

Annotasiya. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının böyük söz ustası, mütəfəkkir şair və dramaturqu Hüseyn Cavidin yaradıcılığı sənətkarlıq, bədiilik baxımından çox əhəmiyyətlidir. Məlum olduğu kimi, şeir üçün qoyulan ən başlıca tələb və şərtlərdən biri və birincisi isə yüksək obrazlılıq və bədiilik, bəlağət və fəşahət, poetizm və sənətkarlıq və s. kimi məsələlərdir. Bu isə o deməkdir ki, H.Cavidin dilindən danışdıqda ilk növbədə böyük şairin əsərlərinin bədiiliyi və obrazlıq keyfiyyətlərindən, poetik xüsusiyyətləri və sənətkarlıq özəlliklərindən ayrıca və xüsusi olaraq danışmaq lazım gəlir. Tədqiqatda Cavid irsinə həssaslıqla yanaşılmış, ustad sənətkarın yaratdığı epitetlər poetik leksika kontekstində araşdırılmışdır. Məcəz zərifliyi və orijinal obrazlaşdırma vasitəsi olan epitetlər Hüseyn Cavid yaradıcılığı əsasında tədqiq edilmişdir.

Metod. Məqalədə tarixi-müqayisəli və təsviri metod tətbiq edilmişdir.

Giriş: H.Cavidin dilində epitetlər həyat faktlarının, hadisələrin zahiri təsvirini yaratmaq üçün yox, daha çox bədii predmetin mahiyyətini üzə çıxarmaq üçün işlədilir. Epitet H.Cavid üçün elə üslubi əməliyyat vasitəsidir ki, onun vasitəsilə müəllif həyat faktlarının dərinliyinə nüfuz etmə imkanları qazanır və uğurlu alındığından aparıcı üslubi keyfiyyət həddinə çatır.

Önündə bir sürü dəhşətli, sisli abidələr

Ki, daima saçar ətrafa kirli rayihələr. (34, 33)

Əmin olun ki, pək aldanmıyorsunuz: yalnız
Bu tatlı fikri yaşatmaq qolay deyil, biliniz! (34,37)

Oxucunun emosional və əqli tələbatını ödəmək üçün H.Cavid şeirə epitetlərlə elə bədii naxışlar vurur ki, bu naxışlar mətni təşkil edən digər dil materialları içərisində asanlıqla seçilir. Epitetlər daxil olduğu kontekstə emosional ton verir. "Sisli abidələr", "Kirli rayihələr", "tatlı fikir" kimi bədii təyinlər təbii nitq axarına qoşulub bədii sistemdə ön plana keçir. Onlar bədii sistemdə qeyri-adiliyi, üslubi təravəti və orijinallığı ilə oxucunun nəzərini özünə yönəldir.

H.Cavidin bədii irsində və poetik nitqində məcazlar şairin intellektual keyfiyyət, emosional məziyyətlərlə müşayiət olunur. Onun lirikasındakı məna zənginliyini, fikir genişliyini poeziya dilinin təkamülündə görmək çox asandır. İfadə tərzində, deyim manerasında şairin lirik düşüncəsinin maddi forması olan dilindəki epitetlər fərdi üslubuna, poeziyasının təbiətinə çox uyğundur. Onlar ilk növbədə şairin düşüncə vüsətindən yaranmış, beləliklə də H.Cavid qələminin üslubi səciyyəsinə müəyyənləşdirmişdir. H.Cavidin şair mədəniyyətinin əsas cizgiləri epitet mükəmməliyində üzə çıxır. Şair mədəniyyəti anlayışı bədii yaradıcılıq vərdişləri, poetik təsvir vasitələrini məzmunu daşımır, bu anlayış daha geniş keyfiyyəti əhatə edir. Epitetlərin mükəmməliyi şair mədəniyyəti anlayışının vacib tərəflərini, siqlətli cəhətlərini çox dürüst əyaniləşdirir:

Demək ki, qalmaqal zülməndən cihanda nişan...
Aman, nə tatlı bir əfsanə, həm nə süslü yalan!
Əvət, bu nəş'əli, həm şairanə bir xülya,
Xəyala, hissə pək uyğun, sevimli bir rə'ya...
Qucaq-qucaq edilən tatlı və'dlər pək çoq;
Saqın inanma! Yalan... Yoq, zəif için haq yoq!.. (33, 54)

H.Cavidin üslubunun bənzərsizliyini, dilinin zənginliyini, onun füsunkar lirikasını oxucu dərhal seçir. Çünki dahi şairin poetik fikirlərində canlı nitq kitabları, psixoloq ümumiləşdirmələri olduqca mükəmməldir. Fəlsəfi sentensiyalar bu möhtəşəm qələm sahibinin şeir dilini xüsusi üsluba malik bir bədii dil faktı kimi qabarıqlaşdırır. Bədii şərəitdən, üslubi situasiyalardan asılı olaraq, Hüseyn Cavid münasib sözü, ifadə ölçülərini öz fikirlərinin boyuna sərrast biçə bilir. Onun yaradıcılıq təcrübəsində nə modelləşmiş, ştamplanmış üslub, nə də anarxiya səviyyəsinə qalxan pərakəndəlik yoxdur. Hər bir dil faktı, hər bir işarə öz yerində olduğu üçün gözəl və cazibəlidir. H.Cavid bütün yaradıcılıq təcrübəsində həmişə harmoniyanı gözləmiş, təsir altına düşməmişdir. Lirik janrın ənənəvi imkanlarından geniş bəhrələnən şair fikirlərini ana dilimizin zəngin koloriti ilə daha da gücləndirmişdir. Bu da öz növbəsində onun dərin fikirlərinə, fəlsəfi mühakimələrinə emosionallıq və poetik siqlət gətirmişdir.

Epitetlər onun misralarında estetik biçim alır, iti fəlsəfi düşüncəsini obrazlı şəkildə ümumiləşdirir, nəticə etibarilə şairin dilini aforistik elementlərlə zənginləşdirir. Epitetlərin bilavasitə köməyi ilə H.Cavid zamanın ictimai pafosunu, dövrünün publisistik-siyasi diqtəsini obrazlı ifadələrlə deyir. Bədii təyin kimi formalaşmış sözlər şairin poetic mətnində lirikləşir, şeirin bədii formasına üslubi yenilik, bəzi hallarda isə qeyri-adilik gətirir. Məsələn, “Dəniz tamaşası” adlı irihəmcli şeirdəki epitetlər (“gümüş sular”, “pəmbə çiçək”, “Sönük baqışlı dəniz”, “kor beyinlər”, “dəli, alevli söz” və s.) şeirin ümumi ruhuna laqeyd deyil, əksinə onların bədii üslubi semantikasi müəllifin söz istedadının monumentallığının göstəricisidir. Sadalanan bədii təyinlərin hər biri estetik siqlətlidir. Onlar intonasiyanın gücləndirilməsində, məntiqi vurğunun yaradılmasında poetic nişanələr kimi çox fəaldır. Epitetlər obrazın məzmununu dolğunlaşdırır, daha dəqiq desək, dəniz obrazı munis, lirik gözəllik obrazına çevrilərək yeni semantic təyinat alır. O da maraqlıdır ki, epitet yaradıcılığının hamısı xalq dilinin və düşüncəsinin zəminində gedir. H.Cavidin qadir qələmi obrazlı dillə əsl şeiriyət nümunəsi yaradır:

Uzaqda bağçalar, əlvən çadırlar, ormanlar,
Alevlənilib də parıldar, **gümüş sular** çağlar.
Mələklər əl-ələ vermiş uçar, qaçar, oynar;
Mənəkşə, **pəmbə çiçək** püskürür yanardağlar. (4, 55)

Bu dərinlikdə bir həqiqət var,
Gizlidir gərçi **kor beyinlər** için;
Lakin ülvyyətilə həp parlar,
Bəllidir görmək istəyənlər için. (4, 56)

Dəli, sərsəm düşüncələr coşaraq,
Göydə uçmaq dilərdi həp qoşaraq (4, 56)
Qorqu çökmüşdü hər kəsin yüzünə.
Öndə bir **möhtəriz baqışlı** pəri
Düşünürkən, baqıb ala gözünə,
Gördüm **atəşli bir əməl** saqlar,
Ta uzaqlarda bir təsəlli arar. (4, 57)

Göydən ayrılmayan **alevli gözü**
Saçar ətrafa şö'leyi-iman. (4, 57)

Göründüyü kimi, epitet yaradıcılığında H.Cavidin bədii dili olduqca fəaldır və bu bir tərəfdən lirik janrın estetik təbiətindən irəli gəlsə, digər tərəfdən müəllifin prosessional vərdişlərinin kamilliyi ilə şərtlənir. Mətnin ümumi mündəricəsinə uyuşan epitetlərin xüsusi emosiya yükü kontekstin ümumi mənə ağırlığına təkan verir. Şairin dil-üslub fəalliyini doğruldur. H.Cavidin yazı tərzində bədii təyinlər təzəliyinə görə xoşagəlimli olur. Bu da ümumxalq danışığına yaradıcı münasibətdən qidalanır.

H.Cavid dünyanın, cəmiyyətin qlobal problemlərinə özünün sənətkar mövqeyini bildirməklə yanaşı, həm də bu ağrılı, iztirab doğuran problemlərin dərinliklərinə nüfuz edir, bu problemlərin yaranmasının obyektiv və subyektiv səbəblərini üzə çıxarmağa, onları obrazlılaşdırmağa güclü meyil göstərir. Böyük sənətkar öz mövqeyini olduqca sıqlətli üsulla, aforistik deyimlə oxucuya çatdırır. Lirik əsərlərində irəli sürülən və təhlil edilən mövcud problemlərin düynünü açmaq üçün bütün bədii təsvir və ifadə vasitələrinin imkanlarından maksimum istifadə etməyə cəh edir. Qlobal problemlərin bədii yozumu mütəfəkkir şairin subyektiv meyarından keçir. Məhz buna görə də onun yaradıcılığında ümumbəşər problemlərinə yanaşma, onları qiymətləndirmə meyarları da təbiidir ki, fərdi xarakter daşıyır. Bu fərdi cəhət sənətkarın məcazi deyim üsullarında da özünü göstərir. H.Cavidin epitetlərinin estetikasını qiymətləndirərkən demək lazımdır ki, məcazın bu növü söz sənətkarının ana dilinin materiallarına yaradıcı münasibətin təzahürü olaraq ortaya çıxır. Şairin bu sahədəki təcrübəsi bird aha göstərir ki, şeirin həyatında üslubi monumentalıq həlledici amildir və müəllifin ədəbi şəxsiyyət kimi etiraf olunmasında başlıca faktordur.

Epitet H.Cavidin üslubunda fikri qnadlandıran, hisslər aləmini təzələşdirən bədii təsvir vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də müəllifin poetik ehtiyaclarını maksimum yerinə yetirir, bədii zərurət yarananda sözün estetik qayəsinin bütün aspektlərinə toxunmaq naminə misra strukturlarına daxil edilir. İzah etməyə ehtiyac yoxdur ki, H.Cavidin dilində hər bir epitet konkret obrazın ifadə vasitəsidir, poetik fikrin daşıyıcısıdır:

Çəkinmə, gül! O lətif, incə, **nazlı qəhqəhələr**

Simaxi-ruhimi öpdükcə məsti-zevq olurum. (3, 62)

Inan ki, bir **acı söz**, bir baqış, bir **incə gülüş**

Kədərli, sıtmal bir qəlbi tırmalar, yaralar. (3, 63)

Sanki bir nevşüküftə gül fidanın

Pəmbə tüllər ihatə qılmışdır. (34, 64)

H.Cavidin əsərlərində obraz kamilliyi sənətkarlığının əsasıdır və onun lirikasında bədii obraz daha çox forma ilə məzmunun özünəməxsus birliyi, duyum və deyim vəhdəti kimi çıxış edir. Onun əsərlərinin novator estetik mahiyyəti və xüsusiyyətləri birinci növbədə dil materiallarının obrazlılığında meydana çıxır. H.Cavid sözünün, poeziya sənətinin estetik əsasında obrazlılıq və onun ifadə vasitələrinin mükəmməllikləri dayanır. H.Cavid bütün məcazlar sistemində olduğu kimi, epitetlərdə görünən sənətkarlığı, novatorluq qabiliyyəti onun üslubi imkanlarından son dərəcə səmərəli və geniş istifadə edə bilmə səriştəsinin kamilliyi ilə ölçülür.

H.Cavidin əsərlərində ənənəvi məcazlar, vərdiş etdiyimiz epitetlər də yox deyildir. Mətn kontekstinin mükəmməlliyi onları da oxucunun yaddaşına yeni çalarlarla həkk edir. Ancaq məcaz novatorluğu H.Cavid üslubunu

şərtləndirən ən vacib amildir. Sözlərin, mənaların spesifik, qeyri-adi əlaqələnməsi özünəməxsus bədii sintaktik mühit yaradır. Gözəl və nüfuzedici alınmasına səbəb epitetlərin qeyri-adi sintaktik vəhdətindən qaynaqlanır. Şairin yaratdığı mükəmməl bədii lövhələr epitet formasında məcazlaşan sözlərin birlikdə törətdikləri parlaq poetik obrazların heyvət doğuran yeniliyidir. Bu, ona dəlalət edir ki, H.Cavidin obraz yaradıcılığında yüksək dərəcəli həssaslıq, qeyri-adi hazırcavablıq var və bunun bilavasitə sayəsində epitetlər mükəmməl nitq şəraitindən doğularaq doğulduğu şəraitə müəyyən üslubi ton verir:

Bilmədim, uydum şu **məcnun gönlümün** fəryadınə,

Eşqə dil verdim, bələdan başqa bir şey görmədim

Görmədim əsla dikənsiz gül, **qaranlıqsız işıq,**

Hər visalı daima tə'qib edər bir ayrılıq. (4, 69)

Açmasın çiçəklər, gülməsin güllər,

Ötüşməsin **şirin dilli** bülbüllər..

Göz yola dikməkdən bağrım oldu qan,

Bir xəbər yoq **hilal qaşlı yarım**dan...

Xatirə gəldikcə mavi gözləri,

Süzgün baqışları, tatlı sözləri... (4, 74-75)

Dərin-dərin uçurumlar, **vərəmli fırtınalar...**

Kəsik təranələrim, həp zəhərli qayğularım. (4, 101)

H.Cavidin lirik təhkiyə üsulu olduqca cazibədarlıdır. Onun təhkiyə üslubunda dilimizin əlçatmaz zirvələrinin şahidi oluruq. Hər sözdə, hər nidada, bütün vokativlərdə Azərbaycan dilinin misilsiz rayihəsini, şəhdini-şənərini duyuruq. Bu dilin şeiriyəti, musiqisi bizi heyvətə gətirir. H.Cavid şeirinin hər sətirində doğma dilimizin füsunkarlığını və monumentallığını hiss edir və onun ilahi qüdrətinə sevimli şairin təsvirində obyektiv düşüncə, predmetsiz fikir yoxdur. O, konkretliyi, maksimum əyaniliyi sevdiyi üçün zaman, məkan və cəmiyyətlə bağlı obrazları inandırıcıdır. H.Cavid hadisələrin sosial-psixoloji səbəblərini sərrast bədii dillə açır, ən səciyyəvi detalları qabartmaqla hərəkətdə olan zamanın dialektikasını oxucuya böyük ustalıqla təqdim edir. Şair nümunəvi bədii dil və canlı üslubla cəmiyyətin alt qatlarına, ən dərin yaruslarına nüfuz edir. Nüfuz etdiyi cəmiyyətin, hadisələrin mahiyyətini canlandırmaqla H.Cavid daha çox mənəvi-əxlaqi normaların öz məcrasından çıxmasını, onun səbəblərini, çıxış yollarını canlı lövhələrlə əyaniləşdirir. Bu prosesdə bədii dil amili aparıcı mövqedə dayanır. Dil amili sənət faktoruna çevrilib bədii məntiqi gücləndirir. Bu səbəbdən H.Cavidin əsərlərində, onun cazibəli lirik təhkiyəsində bədii məntiq güclü olduğu kimi, həm də inandırıcıdır. O da təkzibolunmazdır ki, bədii məntiqin güclənməsində məcazi sözlər, o cümlədən bədii təyinlər də vacib rol oynayır. Epitetlər H.Cavidin lirikasında güclü psixoloji təfərrüatın yaradıcısı kimi bədii təhkiyəyə daxil edilir. Bu da lirik əhvali-ruhiyyənin dinamikasını gücləndirir, obraz yaratma prosesində,

psixoloji təkamülün daxili ekspressivliyinin qüvvətləndirilməsində müstəsna rol oynayır.

Təsadüf deyildir ki, H.Cavidin poetik leksikasında epitetlər yeni-yeni psixoloji çalarlar, hiss və həyəcan məqamları oyadır. Əksərən onun lirikasında fikir və duyğular, həyəcan məqamları epitetlərin oyatdığı emosiyalar üzərində təməl tutur.

Kədərli, sisli bir aqşamdı, ağlıyordu səma;
Bütün üfüqləri sarmışdı möhtəriz, məhcub...
İnanmaq istəmiyordum ki, **gül yanaqlarını**
Əcəl xəzan kibi çöksün də eyləsin pəmal.
Yarın sənin kibi onlar da həp sönüb bitəcək,
Bu gündən iştə o **solğun, vərəmli çöhrələri...** (3, 10-11)

H.Cavidin lirikasındakı ifadə tərzini və onun nüfuzediciliyi mündəricəni bütün aspektləri ilə qavramaq vərdişləri aşılayır. Xalq dilindən, onun obraz yaratma imkanlarından istifadə mədəniyyəti qələm məhsullarının estetik sanbalına yeni-yeni məziyyətlər əlavə edir. Həm də təqdirəlayiq hal kimi xüsusi qeyd olunmağa layiqdir ki, H.Caviddə məcazlaşmış sözlərdən mexaniki istifadə yoxdur. O, bədii təsvir vasitələrindən dərin şüurla bəhrələnir, epitetləri məqsədyönlü şəkildə kontekstə cəlb edir. Mükəmməl epitetlər H.Cavidin poetik dili üçün səciyyəvi olan mühüm üslubi fiqurdur.

H.Cavid üçün epitet yaradıcılığı təsvir obyektinin obrazlı məğzində poetik münasibətdir, həyata analitik baxışdır. Bədii təyinlər həmçinin müxtəlif semantika daşıyıcısı olan sözlərin arasındakı üslubi təmasdır, müəllifin varlıqlar arasındakı assosiasiyaları seçmə və duya bilmək istedadıdır. H.Cavid yaradıcılığı, onun bənzərsiz üslubu üçün məcazi sözlər çox səciyyəvidir və güclü poetik təlqin vasitəsidir. H.Cavid həyata bədii-fəlsəfi baxışla nüfuz edərək epitetlərin işlənmə tezliyi də artır. Onun mühakimələrində və bədii məntiqində olan qətiyyət epitetlərin bünövrəsində dayanan obrazlılığı da fəallaşdırır. Şairin bu təcrübəsi göstərir ki, epitetlər onun deyim tərzində, üslubunda təbii əsaslarla mövcuddur:

Gülümsərlər, fəqət həp gözlərində
İntiqamli şimşəklər çaqar, durur.
Çırpınırlar, solmuş bənizlərində
Bir çox **gizli, sönük əməllər** uyur. (3, 116)
Səninlə ruhuma ilham olundu həp əsrar.
Nə var ki, bilməm o şahin baqışlı gözlərdə!? (3, 102)
Endir şu qanlı pərdəyi, ey rəhnümayi-şər!
Endir də bir qədər nəfəs alsın bəni-bəşər. (3, 79)

Hüseyn Cavidin gerçəkliyə fəal reaksiyası, onun yaradıcılıq psixologiyasından irəli gəlir. Onun estetik zövq və intuisiyası fərdi yaradıcılıq manerasına, sənətkarlıq dəsti-xəttinə çox uyğundur, şairin hökm şəklinə qalxan

müləhizələri elə ümumiləşdirilir ki, burada ifadə qəliblərinin sanbalı, linqvistik vahidlərin modelləşdirilməsi dərhal hiss olunur. Üslubi fiqurların mükəmməlliyyəti sənətkarın yaradıcılıq potensialının təzahürləri kimi görünür. Onun yaradıcılıq enerjisinin daşıyıcıları olan dil faktları xüsusi çəvliklik qazanır. O səbəbdən də H.Cavidin poetik hökmlərinin hər biri nümunəvi düsturlarla əks olunur, ən müdrik kəlamlar mükəmməl formullara asanlıqla sığışdırılır. Bu keyfiyyətli əlamət H.Cavidin öz yaradıcılıq laboratoriyasının təkrarolunmazlığını, yaradıcılıq praktikasının əvəzolunmazlığını təsdiqləyir. Bu o deməkdir ki, Hüseyn Cavid təbi coşğun bir dəniz kimidir; onun öz dinamikası var, lirik təhkiyənin sürəti və tempi heç kimə bənzəmir, şairin fikir axını öz məcrasından kənara çıxmır. Ulu şairin romantik yaradıcılıq sirləri, sənətkarlıq möcüzələri göstərilən orijinallıqlardan güc-qüvvət alır.

H.Cavidin təfəkkür analitizmi, zəngin zövq aşılaman mükəmməl nitq vərdişləri ulu bir qayəyə xidmət edir: sözün qüdrətini və estetikasını üzə çıxarmaq. Odur ki, H.Cavidin dilində təzahür edən bütün epitetlər mükəmməl şeir quruculuğunun modellərinə uyğun, şeir arxitektonikasının vəhdətinə olduqca münasibdir. Epitetlərlə H.Cavidin misralarında bədiilik təbiiləşir, bədi məntiqi qətiləşdirir. H.Cavidin epitetləri emosional məzmunu və rəvan ahəngi ilə seçildiyindən onda həm də klassik şeir dilinin təbiiliyyəti və sərrastlığı duyulur. Şairin söz ehtiyatı, dil bələdliyyəti bütün incəliyyəti ilə üzə çıxır.

“Qüruba qarşı” şeirindəki epitetlərə diqqət yetirsək görürük ki, “dərbər günəş”, “atəşli, zəhragin dumanlar”, “dalğın günəş”, “tutqun günəş”, “yorgun günəş” söz birləşmələrinin hər birinin iştirak etdiyi misralar cazibəli bir lövhəni xatırladır. Söz cizgiləri müəllifin poetik mətləbini aydın rəmzləşdirir, həzin bir tablo canlandırılır:

Günəş, **dərbər günəş** sıyrılsa yalnız **sisli çarşafdan**,
Olur zənnimcə hər kəs, hər gönül bir an için xəndan.
Dəmadəm **fışqıran atəşli, zəhragin dumanlardan**
O gülgün çöhrə guya sarsılır, məhcub olur hər an.
Əvət, **dalğın günəş, tutqun günəş** haqsız deyil, zira
Bütün yirminci əsrin müstəbid evladı həp alim...
Əvət, **dalğın günəş, yorgun günəş** haqsız deyil, zira
Bütün yirminci əsrin müstəbid evladı həp zalim...
Əyilməzkən mələk insana, olmuş aqibət şeytan (3, 77)

Epitetlərdə H.Cavid oxucunun hissələrinə daha asanlıqla sirayət edir, təsvirin doğurduğu duyğular, həznilik, təzadlı lövhələr bədiiliyyə çevrilir. Bütün hallarda şair yaradıcılıq məntiqinin tələblərini doğruldur. Yuxarıdakı nümunələrdə diqqət çəkən bir məqam da ondan ibarətdir ki, epitetlərin üslubi təsirində bədi və publisist aksentlər bütövləşir, təbiət və sosial tonlar qaynayıb-qarışır.

H.Cavidin davamlı mühakimələrində epitetlərin sərrast ümumiləşdirmə keyfiyyətləri, bədii ümumiləşdirmələri aforizm kimi səslənir, söz birləşmələrinin bədii məcazi məzmununu dahi şair təfəkkürünün məhsulu kimi əyaniləşir:

O, bəxtiyardır, artıq əsarət anlamıyor,
Gözəl-gözəl gəzinir, hür yaşar o solğun nur.
Fəqət, üzər bəni hər ləhzə bir **vərəmli xəyal**,
Əcəmi yaqlaşır? Ya nədir bu **küskün hal?** (3, 95)

O şəhamətli, atəşin gözlər
Ruhi-əş'arə bir təcəlligah
Olarəq nuri-e'tila sərpər.
O gül əndamı iştə seyr ediniz!
Pəmbə güldən gözəl deyil də nədir!?

Pəmbə şəmsiyyəsilə bir dilbər,
İştə sahil boyunca sallanaraq,
Süzülən pəmbə bir qayıqda yüzər,
Əndəlibanə tatlı zümzümələr. (3, 101)

Nəticə. Yaradıcı təfəkkürünün bütün tərkib hissələri kimi H.Cavidin məcazlar sistemi mükəmməl, yetkin obrazların əks-sədasına çevrilir. Onun hər şeir nümunəsində dolğun yaradıcılıq yolu keçmiş bir qələm sahibinin mükəmməl söz sənəti, sənətkarlığı ilə üz-üzə dururuq. H.Cavidin əsərlərində qaldırdığı problemlər, məsələnin qoyulduğu və bədii həlli həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Şeir formasının tapılmasında ifadələrin, məcazi sözlərin, o cümlədən, epitetlərin dəqiq seçilməsi yüksək həssaslıqla həyata keçirilir. Bütövlükdə bədii təyinlərin ölçülü-biçili keyfiyyətləri mətnin kamil strukturuna, forma gözəlliklərinə də xüsusi cazibədarlıq verir. H.Cavidin bədii üslub orijinallığı konkret məcazların, obrazlı ifadələrin işlənməsində aydın görünür. Epitetlərə geniş yer verilməsi H.Cavid üslubunda gözə çarpan məziyyətdir və biz onların işləkliyində üslubi zərurətlərin şahidi oluruq. Bu işləmələrdə əsas qayə ondan ibarətdir ki, H.Cavid mükəmməl obraz doğuran söz birləşmələrini öz üslubunda, diqqət çəkən ifadə tərzinə uyğun şəkildə mətnin bədii strukturuna daxil etməklə kamil obraz yaratsın.

Ədəbiyyat

3. Adilov Musa. H. Cavidin bədii dili və dram sənətkarlığı. Sənətkar və söz., Bakı, Yazıçı, 3984, 384s.
4. Aslanov Yusif. Cavidin söz dünyası. Bakı: Elm, 4007, 440 s.
3. Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cilddə, I cild, Bakı: Lider nəşr., 4005, 44s.
4. Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cilddə, III cild. Bakı: Elm, 4007, 368 s.
5. Hüseynova Mahirə. XIX-XX əsrlər Azərbaycan aşığı və el şairlərinin yaradıcılığında onomastik vahidlərin linqvopoetikasi (Dərələyöz mahalı üzrə). ADPU-nun nəşriyyatı, 2015